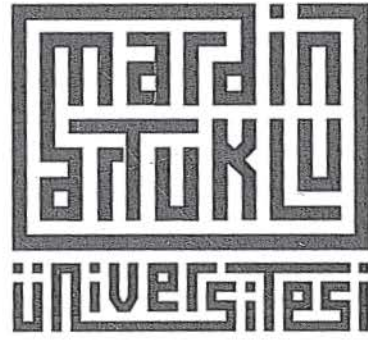

ULUSLARARASI MİDYAT SEMPOZYUMU
(7-9 Ekim 2011)

INTERNATIONAL MIDYAT SYMPOSIUM
(7th-9th October 2011)

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ
SYMPOSIUM PAPERS

Ebû Firâs (774/1372)'ın Eseri Işığında Yezidiler Hakkında Bir Değerlendirme*

An Account of Yazidis in The Guidance of Ebû Firâs' (774/1372) Work

Mehmet Saffet Sarıkaya*

Özet

Ebû Firâs Ubeydullah b. Şibl b. Ebî Firâs b. Cemil (774/1372)'in, *Kitâbu'r-Reddi 'ala'r-Râfıza ve'l-Yezîdiyyeti'l-Muhâlifîn li'l-Milleti'l-İslâmiyyeti'l-Muhammediyye*, adlı Arapça eseri Köprülü Kütüphanesi, Nu: 1617'de kayıtlıdır.

Müellifin mukaddimesinde belirttiğine göre, Fırat havzası ahalisinden bazı kimselerin kendisine yönelttiği suallere cevap maksadıyla kaleme alınan eser yer aldığı bir *Mecmu'a*'nın 49a-124b arasındaki ikinci risaledir. Eserin dördüncü bölümü (112b-118a) Yezîdiyye'ye ayrılmıştır.

Bildiri de burada yer alan bilgiler çerçevesinde dönemin kaynakları da dikkate alınarak Yezidiler hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Firâs, Yezîdiyye, Yezidiler, *Kitâbu'r-Redd*

Abstract

Abu Firâs Ubaydullah b. Şibl b. Ebi Firâs b. Camil's (774/1372) *Kitab ar-Raddi 'ala al-Rafıza va'l-Yazidiyya al-Muhâlifîn li'l-Milla al-İslamiyya al-Muhammediyya*, Arabic book is registered in Koprulu Library, Nu: 1617.

According to the author in Mukaddima, the book written in order to answer questions of public of the Euphrates basin, is second tractate (risala) between 49a and 124b pages of Macmua. The fourth part of the book is divided for Yazidiyya.

In paper, an assessment will be made about the Yazidis, taking into account the resources' period, within the framework of information in this book.

Keywords: Abu Firâs, Yazidiyya, Yazidis, *Kitabu'r-Radd*

* Bu bildiri TÜBİTAK 110K317 numaralı proje kapsamında yapılmıştır.
* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi

Giriş

Bildiriye konu eserimiz, önceki bazı araştırmalarda bahsedilmesine rağmen yeterince değerlendirilmediğine inandığımız, İsnâşeriyye ve Yezidiyye fırkaları hakkında kaleme alınan yazma bir nüshadır. Ebû Firâs Ubeydullah b. Şibl b. Ebî Firâs b. Cemil (ö. 774/1372)'in, *Kitâbu'r-Reddi 'ala'r-Râfıza ve'l-Yezîdiyyeti'l-Muhâlifîn li'l-Milleti'l-İslâmiyyeti'l-Muhammediyye*, adlı bu eseri Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa, Nu: 1617'de kayıtlıdır. Eser 160x110/125x85 mm. ebadında olup, her sayfada 21 satır bulunan dört risalenin içinde yer aldığı bir *Mecmu'a*'nın 49a-124b arasındaki ikinci risaledir. Kapak sayfasında müellifin adı verilmiştir. Son sayfada yer alan ferağ kaydından 17 Recep 725/1325'de kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Adından da anlaşılacağı üzere esere, Râfıza ve Yezîdiyye fırkaları için reddiye olarak kaleme alınmıştır. Benzeri reddiyelerde görüldüğü gibi müellifin eleştirdiği fırkalara karşı sübjektif bir tavır içinde olduğunu, kimi zaman hakarete varan ifadeler kullandığını belirtmeliyiz. Bununla birlikte eserin oldukça erken dönemde kaleme alınması, müellifin yer yer muhaliflerinin görüşlerine atıfta bulunarak bunları eleştirmesi, hem bu görüşlerin fırkalara nispeti hem de bu fırkaların rakipleri tarafından nasıl algılandığını göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla eser bir kıymet-i ilmiyeye haizdir.

Eserin bulunduğu *Mecmu'a* kurt yeniğinden dolayı nispeten fersude durumdadır. Arapça olarak kaleme alınan eser, bir mukaddime ve beş bâbdan oluşur. Arapça metinde hareke bulunmadığı gibi yer yer harflerin noktası da yer almaz. Mukadimede müellif eseri, Fırat havzası ahalisinden bazı kimselerin kendisine tevcih ettiği suallere cevap maksadıyla yazdığını ifade eder. Daha sonra eserin tasnifini yapar. Buna göre;

Birinci bölüm Kur'an'ın fazileti, Kur'an nüshasının geçerliliği ve güvenilirliğini ispata ayrılır, konuyla ilgili ayet ve hadislerden deliller getirilir (50b-52a).

İkinci bölümde Hulefâ-i Râşidîn'in fazileti yine ayet ve hadislerin delaletiyle açıklanır (52a-93b).

Üçüncü bölüm Râfıza'ya reddiye'dir (93b-112b). Burada müellif Şia'nın imamet görüşünü, ismet anlayışını (v. 94a-b), imamın ilim sıfatını (v. 94b), Şia'nın sahabeden teberri etmesini (v. 95a-b), Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e yakınlığı (v. 95b-96a), aşûra günü ve Muharrem oruçlarını (v. 96b-97a), Fedek arazisiyle ilgili ihtilafları (v. 98a-b), Hz. Ali'nin hilâfet konusundaki tavrını (v. 99b-100b) ve cenazelerin imamların kabirleri yakınına gömülmesiyle ilgili hususları (v. 101a-b) tartışır ve Şia'ya reddiyeler sıralar. Ehl-i Sünnet'in görüşünün hak olduğunu ayet ve hadislerle ispatlamaya gayret eder. Ancak kullandığı hadisleri içinde zayıf ve uydurma olanlarına da rastlanır.

Dördüncü bölüm Adeviyye ve Yezîdiyye'nin reddine dairdir (112b-118a).

Beşinci bölümde *Sahîh-i Buhâri*'yi esas alarak Hulefâ-i Râşidîn'in rivayet ettiği kırk hadisi nakleder (118a-124b).

Mukaddimesinden Fırat havzasında yazıldığı anlaşılan eser, bu dönemde Doğu Anadolu'da cari inançları içerdiği için önemlidir. Şiilikle ilgili orijinal bilgiler ihtiva etmese de, Yezidi inançlarındaki gelişmeler bakımından bazı ipuçları taşır. M. Şerafeddin "Yezidiler" makalesinde, A. Azzavî *Târîhu'l-Yezidiyyûn ve Aslu Akîdetihim*, adlı eserinde metnin mukaddime ve Yezidilerle ilgili bazı kısımlarını nakletmişlerdir. R. Lescot Azzavî'ye atfen *Enquête sur Les Yezidis*'de Yezidi dogmanın oluşumunu ele alırken eseri kullanmıştır. A. Turan *Yezidiler* adlı eserinde bu yazmadan bahseder. Ayrıca A. Turan'ın danışmanlığında H. Çetinkaya tarafından "Yezidiler Üzerine Fetvalar" başlığıyla eserin Yezidilerle ilgili bölümün çevirisini de içeren (s. 12-18) bir lisans tezi yapılmıştır (Çetinkaya: 1985). Ancak çeviri, metne bağlı kalmaksızın yer yer atlanarak yapılmış ve bazı okuma hatalarını da içermektedir.

Adeviyye ve Yezidiyye İle İlgili Bölümün Özeti

Eserin dördüncü bölümü *Adeviyye Ve Yezidiyye'nin Reddi* başlığını taşır (112b-118a). Müellif bölüme "Yezidiyye, Şeytan'ın akıllarını istila edip nüfuz ettiği, gafletlerini ortaya çıkardığı ve Yezid b. Muaviye sevgisiyle vesvese verdikleri kimselerdir," şeklinde Yezidiyye'nin tanımıyla başlar.

Sonra Yezid b. Muaviye hakkında tarih kitaplarında verilen malumatı özetler: Hilafetinin üç sene olduğunu, zamanında Kâbe'nin mancınıkla taşlanıp, Peygamber şehri Medine halkının, Ensar ve Muhacirunun kılıçtan geçirildiğini, Hüseyin b. Ali ve Ehli Beyt'inden bir grubun öldürüldüğünü ifade eder. Bundan sonra onun aleni içki içmesini ve eğlenmek için yanında köpek, horoz, eşek gibi hayvanlar bulundurmasını eleştirir. Ölümünün de bu hayvanlar yüzünden gerçekleştiği söyler.

Daha sonra, Ahmed b. Hanbel ile oğlu Abdullah arasındaki şu anekdotu naklederek, Yezid'e lanet edilip-edilemeyeceği hususunu tartışır:

"Denilir ki, Abdullah b. Ahmed (ra) babasına sordu: "Yezidi seviyor musun?" İbn Hanbel cevap verdi: "Ey oğlum, Allah'a ve ahiret gününe inanan birisi Yezid'i sever mi ki?" Abdullah dedi ki; "Allah için, ona lanet mi edeceksin?" İbn Hanbel, "Allah ona lanet etsin." diye Yezid'i lanetledi. Oğlu "Allah ona lanet etti mi?" diye sordu. İbn Hanbel, Allah şöyle buyuruyor dedi, "Geri dönerseniz, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya ve akrabalık bağlarını kesmeye dönmüş olmaz mısınız? İşte bunlar, Allah'ın kendilerini lanetlediği, sağır kıldığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir." (Muhammed 22-23). Sonra İbn Hanbel şöyle dedi: "Ey oğlum, hangi suç/kâta adam öldürmekten daha kötüdür?" (Ebû Firâs yazma: 113a)

Anekdotta ayetle istidlal ve kıyas ile Yezid'e lanet edileceği ifade edilmektedir. Müellif de Yezid'in yaptıklarını tekrar hatırlatarak ona lanet edilmesi gerektiğine vurgu yapar ve Muaviye'nin oğlunun durumunu bile bile halkı ona biate zorlamasının hata olduğunu belirtir. Bundan sonra müellif sözü tekrar Yezidilere getirerek şöyle devam eder:

Bu cahiller Yezid'in durumun gerçek bilgisinden yoksun olarak, cahilce Yezid'i severek ve överek ona bağlandılar. Onların sapıklıkları ve keyfilikleri o kadar ifrata ulaştı ki, "Kim Yezid'e uymazsa onun kanı, malı bize helal olur." diyorlardı. Cumhurun imamının arkasında namaz kılmayı kabul etmiyorlar ve cemaatten geri

kalyonlardı. Şüphesiz bu cahillerin sapıklık ve bidate düşmelerine Musul civarından Hasan b. Adıyy¹ sebep olmuştur. O pek çok halkı kandırdı. Elçileri, dalâlet ve propaganda ile cahillik ve isyankârlık üzerine kurulu mezhebini Hît, Kübeysât ve civarına ulaştırdılar. Mezkûr bölgelerde bu topluluğun görüşleri galip geldi ve buralarda hüküm sürdüler. Bu görüşler onların zayıf akıllarını ve kut fikirlerini kapladı, onlar sapıttılar ve cılız dimağları, eksik ve bozuk akılları bu fikirlerle şekillendi. “Şüphesiz hareke ve nokta Kur'an-ı Mecid'dendir. Kim böyle söylemezse, onların/Yezidilerin yanında sapık ve kâfirdir.” demeye, sonra da bu konuda konuşmaya başladılar. Onların içinde Fatiha'yı doğru okuyan yoktur, Fatiha'yı başından sonuna bilmezler. Sadece sapık ve saptıran Hasan b. Adıyy'i taklit ederler.” (Ebû Firâs yazma: 113a-b. Metnin bu kısmı M. Şerafeddin 1926: 34-35; Azzavî 1935: 82-83'de nakledilmiştir).

Sonra müellif onlardan bir grupla Yezid sevgisi, hareke ve nokta hakkındaki fikirlerinin batıllığı üzerine münazarada bulunduğunu, onlara Yezid'in işlerini, emaretinde yapılan İslam'a ve şeriata aykırı davranışları ve kötü filleri anlattığını belirtir ve hareke ve nokta konusunda söylediklerini nakleder. Müellifin hareke ve noktanın muhdes/sonradan yaratıldığını ve bunun gerekçelerini ifade ederek şöyle devam eder:

“Huzurumda bulunan Yezidiyye/Adeviyye'ye; “Bir kâtip hareke ve nokta koymaksızın bir Mushaf-ı Kerim yazsa, onun Mushaf-ı kâmil ve Kur'an-ı tâm olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını görmüyor musunuz?” dedim.” (Ebû Firâs yazma: 114a).

Daha sonra hareke ve noktanın yaratılmadığıyla ilgili tavrın Ehl-i Hadisin müfritleri arasında görülen “Onun içeriğindeki her şey, kâğıdına kadar, Mushaf-ı Kerim'dir” sözüyle benzerlik gösterdiğini ancak her iki tavrın da kabul edilemez olduğunu açıklar. Müellif burada sözü, Kur'an'ın Allah kelamı olduğuna getirerek kelim sıfatı bağlamında Kur'an'ın durumunu açıklamaya girişir. Bütün bu açıklamaları

“Şayet onları, hareke ve nokta hakkında Kur'an-ı Mecid'i kastedecek kadar ifrata varanlar, bundan dolayı halkın kanını heder edenler ve zihinlerini bununla şekillendirenler olarak görmeseydim bu konuda söz söylemenin peşine düşmezdim.” (Ebû Firâs yazma: 115a).

diye gerekçelendirerek konuyu Allah'ın sıfatlarıyla ilgili tartışmalara getirir ve bu konuda tamamen Selefî bir tavrı benimsediğini ifade eder. Bununla birlikte Yezidiyye/Adeviyye'den olanlarla haberî sıfatlar konusunda tartıştığını ve onların halini haber verir:

“Onlar, kendi aralarında duydukları şifahi sözlerle konuşurlar. İşittikleri ve bahsettikleri şeylerde zihinleri dağınmıştır. Eğer onlar aralarında Yüce Allah Teâlâ bakımından idrak edilen O'nun sıfatlarına uygun konuşsalar, haberî sıfatlar konusunda lafi uzatıp söze dalmaktan çekinirlerdi. Bu konuda selamet ve kurtuluş

¹ Hasan b. Adıyy (6. 1254) Şeyh Adi'nin kardeşi Sahr'ın torunu, Adeviyye'nin dördüncü kuşak şeyhi'dir. Zamanında görülen bazı aşırı davranışlara göz yumduğu ve tarikatin giderek inanç farklılaşmasına girdiği nakledilir.

yolunun, Selef-i salihinin tuttuğu yol, imsak² olduğunu görürlerdi.” (Ebû Firâs yazma: 115b).

Sonra müellif konuyla ilgili Selef-i salihinden pek çok örnek sıralayarak bu tavırdan ayrılmayı bid’at ve dalâlet olarak görüp, sözlerini: “*Ey Allahım şüphesiz biz, sapıklıktan ve dalâletten, saptıran bid’at ve cahillikten Sana sığınırız, Senden, bizi ehl-i istikametın yoluna iletmeni ve onlarla birlikte cennete dâhil etmeni isteriz.*” (Ebû Firâs yazma: 118a) duasıyla bitirir.

Değerlendirme

Ebû Firâs’ın risalesi, her şeyden önce Yezidilerin Müslüman kaynaklı bir fırka olduğu konusunda Müslüman araştırmacıları desteklemektedir. Nitekim A. Azzavî ve ondan faydalanan bazı araştırmacılar risaleye bu bağlamda işaret etmişlerdir. Guide ve Lescot gibi bazı Batılı araştırmacılar da bu görüşü benimsemişlerdir. (Lescot 1938: 19; çev. 17-18) Bununla birlikte Yezidiliğin menşei konusunda inşacı anlayışla farklı kaynak arayışına yönelenlerin bu durumu pek dikkate almadığı söylenebilir. Burada konuyla ilgili söylenenleri tekrarlamak yerine bir kez daha metne dikkati çekmek istiyoruz.

Ebû Firâs Yezidileri açıkça “*Yezid b. Muaviye sevgisinde ifrata varanlar*”, olarak tanımlamakta ve Yezid’in şahsiyetiyle ilgili söylenenleri tekrarlayarak onun çok da makbul, kabul edilebilir bir şahsiyet olmadığını iddia ve ispat ile adeta onları ikna edebileceğini düşünmekte veya muhtemelen bir bilen olarak irşat vazifesini yerine getirdiğine inanmaktadır.

Müellifin Yezid’e lanet edilmesinin gerekliliğiyle ilgili naklettiği Ahmed b. Hanbel ve oğlu arasında geçen konuşmanın benzeri bir versiyonunu Ahmed b. et-Teymiye (h.1323: 302) (ö. 1326) nakletmiştir. İkinci rivayette Ahmed b. Hanbel’le konuşan oğlu Salih’tir. Ancak rivayetin sonunda İbn Hanbel Yezid’e alenen lanet etmek yerine susmayı tercih eder. Devam eden rivayette ise İbn Hanbel Medinelilere yaptıklarından dolayından ondan hadis nakletmeyi doğru bulmaz. Bu durum, Yezid hakkında Müslümanlar arasındaki kanaatlerin aynı dönemde aynı şahsa nispet edilen rivayette bile farklılık göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Ebû Firâs’ın başlıkta “Adeviyye” terimini kullanmasına rağmen terimle ilgili her hangi bir açıklamada bulunmaması dikkat çekicidir. “Adeviyye” Şeyh Adıyy b. Müsafır’e (ö. 1162) nispet edilen bir tarikatır. Şeyh’in tam adı, Adıyy b. Müsafır b. İsmail b. Musa b. Mervan b. el-Hasan b. Mervan b. el-Hakem b. Mervan el-Emevi’dir³ (İbn es-Serrâc yazma: v. 58a) Ebû Firâs’ın bu bölgede yaşayıp Şeyh Adıyy b. Müsafır’dan haberdar olmaması düşünülemez. Muhtemelen Şeyh Adıyy ile ilgili müspet hatıraları dikkate alarak onu aşırı fikirlerden tenzih için böyle davranmıştır. Veya Şeyh Adıyy’le bu fikirler arasında bir bağ kuramamıştır. Ancak Lescot’un ifadesiyle (1938: 34; çev.35) çağdaşı İbn Teymiye bu bağlantıyı

² İmsak: Selefin prensiplerinden biri, susmak, Allah’ın sıfatları konusunda konuşmama prensibi.

³ Şeyh Adıyy büyük sufilerdendir, kıymetli şeyhlerdendir, tarikat önderlerindedir. Onun hakkında “*Şayet mübîvvete ibadetle ulaşılsaydı, zamanında ondan başkası mübîvvete ulaşamazdı*” denilir. Abdulkadir Geylani’nin arkadaşıdır ve onunla birlikte hacca gitmiştir. Lakabı Şerefi’-d-din, künyesi Ebu’l-Fezâil’dır. Aslen Harranlı olduğu söylenirse de doğrusu ailesi Beyt-i Fâr’lıdır. Şeyh Adıyy Musul vilayetinde, Hakkari dağında Laleş’e yerleşir. İlerlemiş yaşında 558’de Laleş’te vefat eder ve zaviyesine defnedilir. Kendisine nispet edilen dört Risale günümüze ulaşmıştır.

kurmuştur. Şerefhan'ın (1962: 339) bölgedeki Emevi bakiyeleriyle ilgili verdiği bilgiler de bu nesep bağıni desteklemektedir. Esere göre, Cezîretü'bnî Ömer, Ardelen, Gurgil, Finek emirleri neseben Halid b. Velid'e; Süleymaniye, Meyyafarikîn emirleri II. Mervan'a ve Culamerki ve Mahmûdî şefleri ise diğer Emevîlere bağlanıyordu. Hasan b. Adıyy'den "Yezid'in şöyle şöyle velî olduğunu söylediğini ve onun hakkında tevakkuf edip duran kimsenin bu düşüncesinden dolayı cehennem ateşinde durdurulacağını belirttiğini" naklettiklerini belirten İbn et-Teymiye (1323: 300) onların Şeyh Adıyy ve Yezid b. Muaviye hakkında aşırılıklara gittiklerini, Şeyh Adıyy'in tarikatının bu aşırılıklardan münezzehe olduğunu ifade etmiştir. Ebû Firâs'ın dile getirdiği, Yezidilerin "Kim Yezid'e uymazsa onun kanı, malı bize helal olur" ifadesi, Hasan b. Adıyy'e nispet edilen görüşün pratiğe yansıyan boyutunu ve Yezidilerin kendilerinden olmayı düşman sayan bir aşırılığa ulaştığını göstermektedir.

Her iki müellif de gruptaki aşırılıkların Şeyh Hasan b. Adıyy zamanında başladığını belirterek müşterek bir kanaati ortaya koyarlar. Ebû Firâs onun bu aşırı fikirleri yaymak için dailerini Irak içlerine, Hit ve Kebîsat'a kadar gönderdiğini ifade eder. Hasan b. Adıyy liderliğindeki Yezidilerin karıştıkları olaylar, dönemin Musul atabegi Bedreddin Lü'lü'yu harekete geçirir ve Hasan b. Adıyy yakalanarak öldürülür. Bununla birlikte Şeyh Adıyy'in kardeşi Sahr'ın torunu olan Hasan b. Adıyy'nin evlatlarından gelen Katanîler, Şemsânîler, Adanîler bugün Yezidilerin din adamları Emirler-Mirler, Şeyhler, Fakirler, Peşimamlar ve Pirleri oluştururlar (Turan 1993: 13-14).

Hasan b. Adıyy zamanındaki ifratın ne'liği bir tarafa Ebû Firâs'ın risalesinde verdiği iki husus kanaatimize göre çok fazla dikkate alınmamıştır:

1. Yezidiler halkın çoğunluğunun imamının arkasında namaz kılmayı kabul etmiyorlar ve cemaatten geri kalıyorlardı.
2. Hareke ve nokta'yı Kur'an'dan sayarlar ve bunu kabul etmeyenleri sapık ve kâfir kabul ederlerdi.

Bu iki husus 14. yüzyılın başlarında Yezidilerin namaz kıldıklarını ve Kur'an'ı kabul ettiklerini, dolayısıyla İslam dairesi içinde bulduklarını açıkça göstermektedir. İslam Mezhepleri Tarihindeki çeşitli marjinalleşme örneklerinde ana kitleden farklılaşan zihniyet biçimleri, çeşitli te'villerle önce camiden uzaklaşır, cemaatini ayırır, ana kitleden ayrı müstakil hareket etmeye başlar; sonra bu farklılıklar giderek derinleşip yeni oluşumları ortaya çıkarır. Yezidilik örneğinde de aynı durum söz konusudur. Onlar Yezid b. Muaviye'yle ilgili kabullerindeki aşırılık ve farklılaşma nedeniyle giderek diğer Müslümanlardan ayrılarak, önce onların imamları arkasında namaz kılmayı reddetmişler ve kendi cemaatlerini oluşturmuşlardır. Sonra muhtemelen şifahi kültüre dayalı bilgi yetersizliğinden dolayı giderek namazla aralarına mesafe koymuşlardır. El-Makrizî (:1998, VI, 369) (ö.1441), onların namaz için Şeyh Adı'nın türbesini kiblegâh yaptıklarını, gece gündüz kılnan farz namazları terk ederek, "namazlarının Şeyh Adıyy tarafından kılındığını" söylediklerini ifade eder. Yine onların kendilerine Şeyh Adıyy'in rızık verdiğine, onun rızası olmadan hiçbir rızık gelmeyeceğine, Şeyh Adıyy'in Allah'la beraber soğan ekmeğe yediğine, inandıklarını belirtir (el-Makrizî: 1998, VI, 369).

Şeyh Adıyy'e nispet edilen *Menakıbname*'deki, "Mekke'ye yapılacak bir ziyaretense kendi türbesine yapılacak bir ziyaretin daha hayırlı olacağına dair" ifadeler, (Lescot 1938: 34; çev., 34-35, R. Frank'dan naklen) İbn et-Teymiye'nin Yezidilerin Şeyh Adıyy'le ilgili aşırı görüşlere sahip oldukları ve bu görüşlerin türbe ziyaretiyle ilgili pratiklere de yansımaya başladığı yönündeki ifadelerinin haklılığını göstermektedir (İbn et-Teymiye 1323: 277-278).

Kur'an'la ilgili kabullerine gelince, aslında çok dikkati çekmeyen bu durumun bölgede konuyla ilgili tartışmalara paralel geliştiğini söyleyebiliriz. Muhtemelen onlar, bölgedeki Şii komşularıyla zaman zaman Kur'an konusunda tartışmaktaydılar. Nitekim Ebû Firâs mukaddimede kendisine gelenlerin, Rafızıyye ve Zeydiyye, Yezidiyye ve Adeviyye hakkında sordukları sorulara istinaden eserini kaleme aldığını ifade eder. İbn Teymiye de Yezidilerin kendilerine düşmanlık besleyen ve Şeyh Hasan'ı öldüren Rafızî belasına duçar olduklarını söyler (İbn et-Teymiye 1323: 300). Eserin tasnifi bölgedeki tartışmaların ipuçlarını verir niteliktedir. Müellif esere Kur'an'ın fazileti, Kur'an nüshasının geçerliliği ve güvenilirliğinin ispatıyla başlar, konuyla ilgili ayet ve hadislerden deliller getirir (50b-52a). Bu açıklamalar Rafızîlere cevap niteliğindedir. Zira İmamıyye/İsnaaşeriyye Şiiliğinin Ahbarilik kolunda Kur'an'ın tahrif ve tağyiriyle ilgili iddialar söz konusudur. Öyle anlaşılıyor ki, aşırı Şii inançlara sahip olanlarla, Emevîler hakkında aşırı inançlara sahip olanlar kendi haklıklarını ispatlamak için delil arayışındaydılar. Şiiilerin Kur'an'ın Emevîler (muhtemelen Yezid b. Muaviye) tarafından tahrif edildiğiyle ilgili iddialarına tepki olarak Yezîdiler de, Emevîler devrinde ihtiyaçlara binaen Kur'an'da harekeleme ve noktalanma yapılmasına (Cerrahoğlu 1993: 89-94) rağmen, Kur'an'ın her şeyiyle Tanrı kelâmı olduğunu ileri süren şekilci bir tutumla aşırılığa vardılar.

Kur'an'la ilgili bu Şii-Emevi tartışmalarının arka planında kanaatimize göre bölgede Yezidiliğe paralel gelişen Ehl-i Hakk/Alî İlahiler'in de payı olduğunu düşünüyoruz. Her ne kadar Sultan Sohak'a (1272-1400) nispet edilse de 1000'li yıllarda Luristan'da yaşamış Baba Hoşin/Mübarek Şah'la başlatılan hareket, Yezidilik gibi nesebe bağlı farklılaşır ve Yezidilerle aynı coğrafi dağılıma sahiptir (Minorsky 1920: 20-97; 1921, 205-302). Muhtemelen de birbirlerine düşman kabileler olarak, karşılıklı tepkilerle farklılaştılar. Ancak bunu tam olarak ortaya koyabilmek için, bölgedeki Kürt ve diğer aşiretlerin tarihçeleri ve dağılımıyla ilgili kesin veriler gerekmektedir.

Kur'an konusunda Şii-Yezidi farklılaşmasının bir benzeri ifrat-tefrit geçmişte Mutezile ile Ehl-i Hadis'in müfritleri, Haşeviyye arasında yaşanır. Bu meyanda Ebû Firâs bazı Ehl-i Hadis'in söylediklerini hatırlayarak, bunun da konuyla ilgili cahilce ve aşırı görüşler olduğunu ifade eder. Ebû Firâs, Yezidilerin Fatiha'yı okumakta zorlandıklarını, başından sonuna bilmediklerini söyleyerek onların Kur'an bilgisinin yetersizliğine vurgu yapar. Bununla birlikte onlarla Allah'ın sıfatları konusunda tartışmaya daldığını ifade eder. Bu durum her halükarda Yezidiler arasında İslam'ın tevhid inancı bağlamında Allah'ın sıfatlarıyla ilgili şifahi bilgiye bağlı bile olsa söz söyleyecek kişilerinin bulunduğunu gösterir. Müellifin konuyla ilgili ikazlarından özellikle haberi sıfatlarla ilgili yapılan tartışmalardan Yezidilerin lafızci/şekilci bir zihniyetle Allah'ı teşbih ve teccime varan görüşlere sahip oldukları söylenebilir. Bu

görüşler ilerleyen yüzyıllarda bölgedeki yerel kültürün etkisiyle tenasüh ve hulûl inancına dönüşmüş görünüyor.

M. Şerafeddin, Ebû Firâs'ın Yezidilere nispet edilen bir kutsal metinden bahsetmemesini *Kitabu'l-Celve* ve *Mushaf-ı Reş'*in bu dönemlerde bilinmemesiyle ve her iki eserin de yakın dönemlerin ürünü olmasıyla yorumluyor (M. Şerafeddin 1926: 33). İbn et-Teymiye'nin (1323: 300) verdiği malumatta Hasan b. Adıyy'ye nispet edilen mensur ve manzum metinlerden bahsedilse de bu metinlerin söz konusu kutsal metinler olmadığı bilinmektedir (Lescot 1938: 35, çev., 35; Aydın 1988: 39).

Eserde bugün Yezidilerin temel inancı olan Melek Tavus'la ilgili kabullerine istinaden en küçük bir telmih bulunmaması da bu inançların Yezidilikte daha sonraki dönemlerde şekillendiğini gösterir ki Lescot da aynı şeye işaret etmiştir (Lescot 1938: 37; çev., 38).

Bununla birlikte İbn et-Teymiye'nin, (1323: 300) "*Hayatta olan bir zât veya Hz. Ali gibi, Adıyy gibi sâlih kişiler hakkında aşırı giden, "Bana falanca şeyhten gelmeyen hiçbir rızık istemiyorum" demek, bir koyun kestiği zaman "Efendimin ismiyle!" demek gibi, ona veya başkasına secde ederek ubûdiyyette bulunmak gibi, "Ey efendim falan, bana mağfiret et; bana rahmet et; bana yardım et; beni rızadandır; benim imdadıma yetiş; beni kurtar; sana tevekkül ettim; sen bana yetersin; ben seninle yetinirim" gibi şeyler söyleyerek Allah'ı bırakıp o kişiye yalvaran..."* şeklindeki ifadeleri, Şeyh Adıyy adı ve türbesi etrafında yeni ritüllerin oluştuğunu düşündürmektedir. Şeyh Adıyy'e nispet edilen *Menakıb*'ın bu dönemde derlendiği bilinmektedir. Buna göre Şeyh Adıyy, vahşi hayvanlara hükmeder; konuşurken insanların zihnini okuyabilir; kuru topraktan su çıkarabilir; bir kişiyi bir anda "okyanusun altıncı adasına" taşır; körlere görme yeteneği verir; dağlara hükmeder, Kâbe kendisini ziyarete gelir, taşın altında kalan bir kimseyi diriltir, ölülerle konuşur, nurdan bir arabayla gökyüzünde gezer; Tripoli'de Frenklere esir düşen bir müridini kurtarıp kısa bir sürede Nusaybin'e getirir (Lescot 1938: 27; çev., 25, R. Frank'dan naklen).

Üzerinde çalıştığımız 715/1314'de yazılan *Tuffahu'l-Ervâh* adlı Rifâi Menakıbnamesinde de Şeyh Adıyy'le ilgili benzer şeylerin söylenmesi⁴ (İbn es-Serrâc yazma: 56a-58b) bu menkıbelerin sadece Yezidilerin değil, farklı mezheplere mensup bölge halkı arasında yaygınlık kazandığını gösterir. Günümüzde türbe ziyaretleri ve bazı şeyhlere gösterilen saygı ve ihtiramdaki aşırılığı dikkate aldığımızda Orta Çağ'daki bu şeyh algılamasını çok da yadırgamamak gerekir. Ancak Yezidilerin Şeyh Adıyy'nin türbesinde oluşturdukları ziyaretle ilgili pratikler resmi otoritenin gözünden kaçmaz ve 1414'de türbe tarumar edilerek, medfunun kemikleri çıkarılıp yakılır (el-Makrizî: 1998, VI, 369-370). Fakat bu durum Yezidileri inançlarından vazgeçirmek yerine onları kamçılıyarak, inançlarına daha sıkı bağlanan ve giderek kapalı topluma dönüşen bir zümrenin çıkmasına yol açar.

⁴ Metinde ilki Şeyh'in Abdulkadir Geylani'yle hac seyahatin anlatıldığı beş anlatı yer alır. Buna göre; gökten gelen sofradan yemek yemek, meleklerle mülâki olmak ve bunu isteyen bir müridi için mümkün kılmak, okyanustaki adaya müridini götürüp getirmek, vahşi hayvanlara hükmetmek, rûzgâra hükmetmek gibi kerametler nakledilir.

Tuffahu'l-Ervâh sahibi İbn es-Serrâc'ın *Mutavassıtun* başlığında verdiği Şeyh Adıyy'le ilgili menkıbeler naklederken ondan çok sonra yaşamış müellife göre *Müteahhirun*'dan sayılabilecek Hasan b. Adıyy'den bahsetmemesi dikkat çekicidir. Bölgede yaşayan Dazlak Baba, Sarı Saltık, Baba Marende, Şeyh Barak gibi birçok şeyh ve veliyi zikreden İbn es-Serrâc'ın (yazma: 132a-133a, 164b-168b, 194b-200b) onu tanımaması pek mümkün görünmüyor. Muhtemeldir ki Hasan b. Adıyy'yle ilgili menfi anlatılar müellifi onunla ilgili nakilde bulunmaktan alıkoymuştur.

Burada *Tuffahu'l-Ervâh*'da Şeyh Adıyy'ye nispet edilen bir menkabeye dikkat çekmek istiyorum. Eserde nakledilen 91. anlatı şöyledir: "Yıllarca Şeyh Adıyy'ye hizmet edenlerden Şeyh Ebû Hafs Ömer b. Muhammed dedi ki: Bir gün Şeyh Adıyy arşın altında namaz vakitlerinde öten horozu tasvir etti. "Onun sesini bana duyur" dedim. Öğle vakti olunca; "Bana yaklaş ve kulağımı kulağıma koy", dedi. Onun ötüşünü duyunca bir saat boyunca baygın kaldım" (İbn es-Serrâc yazma: 58a). Melek Tavus senciklerinin niçin horoz şeklinde tasavvur edilerek betimlendiğiyle ilgili bu ve benzeri anlatıların etkisi olduğunu kanaatindeyim. Azzavî'de kaynak vermeden şunu naklederek senciklerle arştaki horoz arasındaki ilişkiye işaret eder: "Şeyh Adıyy müezzinin ezan okumasını duyunca üzüldü ve şöyle diyerek onu azarlardı: "Arştan ferşe bize indirildi". Şeyh bu sözün manasını şöyle açıkladı; arştaki horoz, sabah olunca ezan okur. Ne zaman ki müezzin ezan okumaya başlar onun sesi kaybolur ve duyulmaz" (Azzavî 1935: 61-62). Bu rivayette konuyla ilgili anlatıların Yezidi toplum tarafından algılanma ve zamanla dönüşme sürecini göstermektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, bütün bu tarihi veriler Yezidiliğin Emevi ailesine mensup bir tasavvuf şeyhinin etrafından oluşan zümreleşmenin onun ölümünden sonra giderek farklılaştığını göstermektedir. Şeyh Adıyy ve Yezid b. Muaviye'nin şahsiyle ilgili kabullerle başlayan bu farklılaşma Sünni veya pro-emevi aşırılığı/gulüvvüdür. Dolayısıyla ortaya çıkışı ve menşei itibarıyla Müslüman bir harekettir. Hareketle ilgi ele aldığımız 14. yüzyıl metinlerinde bu durum çok açıktır. Ebû Firâs verdiği bilgiler, yeni başlayan farklılaşma emarelerinin Sünni ve Selefi anlayışa göre bir değerlendirmesi ve Yezidilerin doğru yola davet edilme çabasına yöneliktir. Aynı çaba çağdaşı İbn Teymiye'nin verdiği bilgiler için de söz konusudur. Bildiriye konu edindiğimiz Ebû Firâs'ın *Kitâbu'r-Reddi 'ala'r-Râfıza ve'l-Yezîdiyye'si* ve İbn Teymiye'nin *Vasiyyetü'l-Kübrâ'sı* benzer konuları içerir. Ancak iki müellifin meseleyi kendilerine verilen malumat doğrultusunda önem verdikleri konulara göre ele aldıkları anlaşılmaktadır. Her iki müellifin de muhataplarını irşat ve kendilerine göre hakkın ispatına yönelik gayretleri cevap verdikleri zümrelerle ilgili bilgileri satır aralarına sıkıştırmalarına ve çoğu kere araştırmacıların dikkatinden uzak kalmasına yol açmıştır. Bununla birlikte mevcut bilgilerden hareketle bir Müslüman hareket olarak başlayan Yezidiliğin ilerleyen yüzyıllarda giderek Müslüman ana kitleden marjinalleştiği ve bölgedeki İslam dışı yerel inanç ve kültürlerin etkisiyle yeni bir yapıya ve yüze kavuştuğu anlaşılmaktadır. Büyük ölçüde şifahi kültüre dayalı Yezidilikle ilgili bu değişim süreci, XV. yüzyıl ve sonrasındaki kaynaklardan takip edilerek değerlendirilmelidir. Günümüzdeki mevcut yapıdan hareketle ve inşacı bir anlayışla Yezidilik tarihi yazmak ve oluşturmak bilimsellikten uzak bir çaba olmaktan öte bir anlam ifade etmeyecektir.

Kaynaklar

- Aydın, Mehmet, (1988), “Yezidiler”, *Bellekten*, c. LII, S. 202.
- Azzavî, Abbas (1935), *Târîhu'l-Yezîdiyyûn ve Aslu Akîdetihim*, Bağdad.
- Cerrahoğlu (1993), İsmail, *Tefsir Usûlü*, 9. baskı, Ankara.
- Çetinkaya, Hayrullah (1985), “Yezidiler Üzerine Fetvalar”, Ondukuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Basılmamış lisans tezi, Samsun.
- Ebû Firâs, Ubeydullah b. Şibl b. Ebî Firâs b. Cemil, (yazma), *Kitâbu'r-Reddî 'ala'r- Râfıza ve'l-Yezîdiyye*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa Koleksiyonu Nu: 1617.
- İbn et-Teymiye, Ebu'l Abbas, Ahmed b. Abdulhalim (1323), *Mecmûatü'r-Resâil, Vasiyyetü'l-Kübrâ*, el-Matbatü'l-Amire, Mısır.
- İbn es-Serrâc, Abdulvehhab b. Muhammed b. Zahir, (yazma), *Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrvâh*, Princeton University Library Robert Garrett Nu: 97.
- Lescot, Roger (1938), *Enquête sur Les Yezidis de Syrie et du Djebel Sindcar*, Damas, çev., *Yezidiler*, 2. Baskı Ayşe Meral, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- el-Makrizî, (1998) *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, I-VII, tah. M.A. Ata, Daru'l-Kütüb'il-İlmiyye, Beyrut.
- M. Şerafeddin, (1926), “Yezidiler”, *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, c.I, S. 6, 1926.
- Minorsky, Vilademir (1920, 1921), “Notes sur la Secte des Ahlé-Haqq”, *Revue du Monde Musulmane*, S. 40, (1920); S. 41, Paris.
- Şeref Han, (1962), *Şerefnâme*, I-II, çev., M. Ali Avni, Kahire.
- Turan, Ahmet (1993), *YezidilerTarihleri Coğrafi Dağılımları İnançları Örf ve Adetleri*, Samsun.